

Bài báo này bác sĩ "mũ xanh" Ngô Th Vinh đã viết 8 năm trước, nhưng vẫn còn nguyên tính thời sự, nhất là trong thời đi m bauxite Tây Nguyên. Chúng tôi xin đăng lại để phục vụ nhu cầu tìm hiểu của bạn đọc

và vô cùng cảm ơn bác sĩ Ngô Th Vinh.

Ghi nhóm bạn Cửu Long,

Khi đi c hỏi về mối quan tâm của các qu c gia h ngườ n và nh h ng khai thác sông Mekong của Trung Qu c, thì Wang Xiaodong, chuyên viên Viện Nghiên Cứu Hoa L c, th n nhiên đáp: "Đó là đi t và là n c của chúng tôi. Đó là quy n của chúng tôi muốn làm gì thì làm."

Ngô Th Vinh

Lời thêm m t con đập m kh ng l

Theo tin Asian Pulse, Côn Minh 04/12/2001: Li Jiating, t nh tr ng Vân Nam, thông báo trong năm nay Trung Qu c đang nh n nh p chu n b kh i công xây con đập vĩ đi Xiaowan ch đi ng th hai sau con đập Tam Giác (Three Gorges Dam) n nh t th gi i trên sông D ng T .

Đ p Xiaowan đi c xây n i khúc gi a con sông Lan Th ng Giang (Lancang Jiang, tên Trung Hoa của con sông Mekong chảy qua Vân Nam). Đây là đ p th y đi n th t nh ng l i là n nh t trong chu i 7 con đ p b c th m Vân Nam (Mekong Cascades) của Trung Qu c trên dòng chính sông Mekong tiếp theo sau ba con đ p: Manwan 1500 MW (hoàn t t 1993), Đi Chi u Sơn (Dachaoshan) 1350 MW (kh i công 1996), và C nh H ng (Jinhong) 1500 MW (kh i công 1998).

Đ p Xiaowan sẽ có 4 đ n v phát đi n v i công suất lên t i 4200 MW (g n b ng t ng s công

suĩ t cĩ ba con đập mĩ Manwan, Đĩ Chiũ Sũ n và Cũ nh Hũ ng).

Xiaowan sũ nhũ mũ t con khũ ng long trên thũũ ng nguũ n sông Mekong, chũ riêng nhũ ng con sũ cũng đã gây mũ i quan tâm lo ngũ i cho các nhà bũ o vũ môi sinh và 5 quũ c gia nũ i hũ nguũ n.

Đũy sũ là mũ t con "đũ p cao nhũ t thũ giũ i" 292 mét tũũ ng đũũ ng tòa nhà chũ c trũ i cao 100 tũ ng. Và theo Kou Wei, giám đũ c thũ y lũ i sông Mekong, hũ chũ a đũ p Xiaowan sũ là "Con Đũ p Mũ (Mother Dam)" dung lũũ ng lên tũ i 15 tũ mét khũ i nũũ c lũ y tũ con sông Mekong - bũ ng tũ ng sũ dung lũũ ng tũ t cũ các hũ chũ a tũ nh Vân Nam. Tũ n phí đũ xây con đũ p Xiaowan lên tũ i trên 4 tũ M? kim (32 tũ Yuan) cũng là tũ n phí cao nhũ t cho tũ t cũ các đũ án Vân Nam trong nũ a thũ kũ qua. Nhiũ u chũ c ngũ n công nhũ n đã đũũ c đũũ đũũ ng tũ i đũ xây đũũ ng cũ u đũũ ng và các đũ án yũ m trũ cho đũ i công trũnh.

Đũ trũ đũ p Xiaowan sũ bũ t đũũ hoũ t đũũ ng vào năm 2010 và đũ t toàn công suũ t năm 2013, mũ i năm sũ n xuũ t 18.9 tũ kilowatt/giũ , phân nũ a lũũ ng đũũ n yũ sũ đũũ c chũũ n qua Quũ ng Đũng và các tũ nh cũ n dũên.

Xiaowan nũ m trong chiũ n lũũ c sũ n xuũ t đũũ n cũ a Trung Quũ c, nũ i vùng Tây Nam nghèo khũ chũ a phát triũ n nhũ ng lũ i rũ t giàu nguũ n "than trũ ng". Sũ lũũ ng đũũ n hiũ n nay đã đũ dũng cho thũ phũ Côn Minh và các khu kũ nghũ Vân Nam và đã có thũ chũũ n sang các tũ nh thiũ u đũũ n miũ n ?ũng nhũ Thũũ ng Hũ i, Quũ ng Đũng... Chũ riêng năm nay, Vân Nam đã cung cũ p cho tũ nh Quũ ng Đũng 900000 kilowatt/giũ và đũ trũ sũ cung cũ p 15 triũ u kilowatt/giũ trong vòng 15 năm tũ i.

"Mũ t trũ i nhũ trên sông Mekong"

Các đũ án khai thác sông Mekong cũ a Trung Quũ c đã có tũ thũ p niũ n 70, trong thũ i kũ còn bũ c màn sũ t cũ lũ p đũũ t nũũ c này vũ i thũ giũ i bên ngoài. Kũ tũ khi Trung Hoa bũ t đũũ mũ cũ a mũ t tũ i năm 1989 ngũũ i ta chũ mũ i đũũ c biũ t sũ qua các đũ án thũ y đũũ n Vân Nam qua mũ t cuũ n sách duy nhũ t cũ a nhà xuũ t bũ n Vân Nam Nhân Dân Thũ Xũũ n bũ n tiũ ng Trung Hoa dày hũ n 600 trang nhan đũ "Lan Thũũ ng Giang: Tiũ u Thái Đũũ ng (Lancang Jiang: Xiao Taiyang)" gũ m 45 bài viũ t vũ các đũ tài khác nhau nhũ ng tũ u chung là chũ đũ cũ p tũ i nhũ ng lũ i lũ c vũ thũ y đũũ n và nguũ n nũũ c cũ a chũũ i 7 con đũ p bũ c thũ m (đĩ nhiũ n trong đũ có con Đũ p Mũ Khũ ng Lũ Xiaowan) trên sông Mekong tũ nh Vân Nam vũ i tũ ng sũ công suũ t lên tũ i 15400 Megawatt tũ n

phí d trừ là 7.7 t M? kim.

Do con sông Mekong t Tây T ng xu ng Vân Nam ch y r t si t nên có tên Lan Th ng Giang (Con Sông Xanh Cu n Sóng) v i r t nhi u gh nh thác có n i cao h n 600 mét. V i đ d c y, dòng ch y si t y đ c coi là lý t ng cho v c xây c t m t chu i nh ng con đ p kh ng l , l i trên vùng th a dân nên không ph i t n kém trong v c tái đ nh c các n n nhân trong vùng xây đ p.

Tuy đã có k ho ch khai thác sông Mekong t nh ng năm 70 nh ng vì thi u ngân sách nên mãi t i năm 80 con đ p Manwan đ u tiên cao 99 mét v i b c t ng thành cao 35 t ng m i đ c kh i công và 13 năm sau m i xây xong và ngay sau đó c nh thi u đ i n t i tằm c a Vân Nam và th ph Côn Minh đã tr thành quá kh . Khi hoàn t t chu i các con đ p Vân Nam này, Trung Qu c s d kh năng đ i n khí hóa toàn các t nh phía Nam và phía Đông c n duyên c a Trung Hoa; riêng đ i n t đ p C nh H ng dùng đ xu t c ng sang Thái Lan. Cu n sách cũng đ c p t i ti m năng con sông Mekong nh m t th y l đi v ph ng Nam.

Nh ng đ i u đáng nói là c cu n sách không có bài vi t nào nghiên c u v h u qu "có th ch p nh n đ c hay không" c a chu i các con đ p y đ i v i 5 n c vùng h l u là Mi n, Thái, Lào, Cam B t và Vi t Nam.

Trung Qu c thì luôn luôn gi u kín nh m các k ho ch khai thác sông Mekong c a mình - nh m t th bí m t quân s . Lê Quang Minh, Phó Vi n Tr ng Vi n Đ i H c C n Th Đ ng b ng Sông C u Long, đã ph i than th : "Th t khó đ có đ c thông tin t phía Trung Qu c. Đ i u y khi n chúng tôi th t s lo ng i". (4) Th ng ho c n u có chút hé m ra thì B c Kinh ch toàn nói t i nh ng đ i u t t đ p các khía c nh màu h ng v i hi u qu tích c c c a các con đ p "mang tính giai tho i - anecdotal" ch không phát xu t t m t cu c nghiên c u nghiêm ch nh nào.

Ch ng h n theo h thì ch v i ba con đ p đ u tiên Manwan, Đ i Chi u S n và C nh H ng có thành vách cao v i các h ch a theo mùa (seasonal reservoirs), l y n c t i đa trong mùa m a và x n c trong mùa khô s có tác đ ng ch ng lũ l t và ch ng h n cho các qu c gia đ i i ngu n.

Nh ng nh ng ng i Cam B t hi u bi t thì th y ngay r ng n u không còn con lũ h ng năm t th ng ngu n đ v đ t o dòng ch y ng c t con sông Tonlé Sap vào Bi n H (nh trái tim

và s s ng c a Cam B t) thì rõ ràng đó là t ng lai c a m t Bi n H ch t. Riêng v i Đ ng b ng Sông C u Long Nam Vi t Nam thì các con sông s không ch không còn phù sa (ngu n phù sa ch y u t th ng ngu n b gi l i trong các h ch a Vân Nam) mà c c n ngu n n c ng t đ thay th b ng m t bi n m n vì lòng sông th p h n m t bi n và r i ra s ch ng còn đâu v a lúa nuôi s ng c n c và không còn đâu c m t N n Văn Minh Mi t V n.

Trung Qu c đang ngang ng c và đ c quy n khai thác con sông Mekong b ng cái giá c a h nh phúc an sinh và c s ng còn c a hàng trăm tri u c dân n i các qu c gia h ng n.

V n m t khuôn m u lý l c a k m nh

Khi đ c p t i bi n c máy bay M Hoa đ ng nhau, (04/01) đ a t i vi c b t gi phi hành đoàn M trên đ o H i Nam, Wang Xiaodong, chuyên viên thu c Vi n Nghiên C u Trung Hoa, đã tuyên b hung hãn r ng: "Ch có m t ngôn ng mà ng i M hi u đ c là s c m nh quân s".

Theo t m b n đ n hành l n đ u tiên năm 1989 c a n c C ng Hòa Nhân Dân Trung Hoa, thì Bi n Đông, mà h g i là Nam H i (South China Sea) là thu c "Vùng Đ c Quy n Kinh T - Exclusive Economic Zone" c a h . Đi u đó có nghĩa là h kh ng đ nh các qu n đ o Hoàng Sa, Tr ng Sa (v n c a Vi t Nam) v i ngu n đ u khí kh ng l đ ng nhiên thu c ch quy n c a Trung Qu c mà ch ng c n ph i th ng th o (Sic). Máy bay hay tàu chi n dù là c a siêu c ng M vào Bi n Đông có nghĩa là đã vi ph m ch quy n lãnh th Trung Hoa.

Nh v y, ngay sang năm đ u c a Th k 21, đã không còn gi i h n trong "tranh ch p vùng" gi a Trung Qu c và các n c nh Đông-Nam Á, B c Kinh nay đã ngang nhiên đ i đ u v i M khi kh ng đ nh Thái Bình D ng ph i là vùng nh h ng c a Hoa L c và yêu c u Đ th t H m đ i M ph i rút đi. V n trong cùng m t "m u hay mô th c - pattern" đ a trên lý l c a k m nh y, ng i ta s không ng c nhiên khi th y Trung Qu c không ch th ng xuyên l n át thô b o c b ng quân s các qu c gia láng gi ng trên Bi n Đông mà h còn t cho là có đ c quy n và toàn quy n khai thác con sông Mekong v i th th ng phong là qu c gia th ng ngu n chi m lĩnh su t n a chi u dài dòng sông. Trung Qu c luôn luôn t ra chuyên quy t trong các k ho ch t n khai thác m t con sông Mekong mà ch ng k g i t i t i m i quan tâm lo l ng v m t th m h a môi sinh do h gây ra cho các qu c gia đ i ngu n.

Après nous le déluge

Năm 1995, Ban Kinh đã dặt khoán t cho i tham gia y Hội Sông Mekong đ v n là m t n c Trung Hoa "ngoài vòng kiềm t a" t do mu n làm gì thì làm. y Hội Sông Mekong không có Trung Qu c tham gia và h p tác s tr thành m t t cho c vô hi u và tê li t.

T ng cũng nên m m t d u ngo c v l ch s hình thành y Hội Sông Mekong. Năm 1957, y Ban Sông Mekong (MRC Mekong River Committee) đ c Liên Hi p Qu c thành l p bao g m 4 n c Thái, Lào, Cam B t và Vi t Nam v i tr s đ t t i Bangkok đ có k ho ch khai thác con sông Mekong không ph i ch có ti m năng th y đ i n mà còn c v phát tri n th y l i, canh nông, ng nghi p và giao thông. Nh ng do chí n tranh Vi t Nam lan r ng nên m i k ho ch th y đ i n trên dòng chính sông Mekong ph i đình hoãn. Đ n tháng 4 năm 1995, b n n c l i nhóm h p đ thành l p y Hội Sông Mekong (MRC Mekong River Commission) trong k ho ch h p tác và phát tri n b n v ng nh ng v i đ i u thay đ i c b n là không n c h i viên nào có quy n ph quy t (veto power). Đ n năm 1997, cho dù Liên Hi p Qu c đã phê chu n công c liên quan t i v n đ h p tác phát tri n b n v ng và s đ ng n c trên các con sông qu c t nh ng cũng chính Trung Qu c đã l i b phi u ch ng.

Tháng 08 năm 2000 có thêm m t Hội Ngh "ASEAN Plus Three" h p t i V ng qu c Brunei, ngoài các n c thu c Hi p h i Qu c gia Đông-Nam Á, còn có thêm ba n c Trung Qu c, Nh t B n và Nam Hàn nh ng do thái đ ngang ng nh c a Ban Kinh nên cũng không đ a t i m t k t qu c th nào, phá tan ni m hy v ng h p tác c a các n c h ngu n v i Trung Qu c trong k ho ch phát tri n sông Mekong. (4)

Trong khi đó, Trung Qu c v n không ng ng "xây thêm - xây thêm" nh ng con đũa p Vân Nam (v i đ i n khí hóa, k ngh hóa gâ ô nhi m). Trung Qu c đã t do l y n c vào các h ch a kh ng l , làm c n dòng sông, ngăn ch n ngu n phù sa, h y ho i ngu n cá, v i tác h i lâu dài trên toàn h sinh thái nh h ng t i đ i s ng c a hàng trăm tri u c dân đ i ngu n. Xa h n n a, h còn có kh năng đ i dòng sông Mekong đ có n c t i cho nh ng vùng đ t mênh mông khô h n c a Trung Qu c và c dùng ch t n phá v nh ng kh i đá trên sông đ m th y l giao thông đi v ph ng Nam.

Trong chuy n đi kh o sát th c đ a bên Lào vào tháng 12-2000, chúng tôi đã t n m t ch ng ki n s suy thoái c a con sông Mekong đang c n đ n - m t cách t h i và nhanh h n c nh ng đ đoán bi quan nh t. Nh ng v i Wang Xiaodong, chuyên viên nghiên c u ng i Hoa, thì không có gì đ ph i b n tâm, b i vì theo Wang thì "Đó là đ t và là n c c a chúng tôi. Đó là quy n c a chúng tôi mu n làm gì thì làm". Cũng không có gì đáng ng c nhiên khi m t giáo s am hi u tình hình Trung Qu c đã đ a ra nh n xét là trong bang giao qu c t "Trung Qu c ch a h có

m& t h& s& theo dõi t& t - good track records".

Con sông quốc tế

Wang Xiaodong nh& m& t chuyên viên nghiên cứu ng& i Hoa & cái tu& i 45 (m& t ngu& n ch& t xám (think tank của Hoa L& c) đang bi& u tr& ng cho m& t tinh thần quốc gia của đoàn và bá quy& n của giới lãnh đạo Trung Quốc. Hi& n nhiên, Wang Xiaodong không thể không bi& t con sông Mekong h& i đ& đ& nh nghĩa "đ& a đ& chính trị (geopolitics)" của m& t "con sông quốc tế - international river" bao gồm những đặc tính: (a) con sông chảy qua hai hay nhiều quốc gia (Tây T& ng, Trung Hoa, Mi& n Đ& n, Lào, Thái, Cam B& t, Vi& t Nam), hoặc (b) con sông tiêu thụ i cho lưu vực (drainage basin) của hai hay nhiều quốc gia (Việt Nam/Trung Hoa, Mi& n Đ& n, Thái Lan, Lào Cam B& t và Đông bắc Sông Cửu Long/Vi& t Nam) hoặc (c) con sông liên quan tới vấn đề biên giới i thu& c lãnh vực công pháp quốc tế (sông Mekong nh& m& t ranh giới i thiên nhiên giữa Thái Lan và Lào), hay (d) con sông là phương tiện giao thông đi i b& ng m& t th& a thu& n quốc tế nh& ng trong th& c t& khi chảy vào n& i đ& a m& t quốc gia thì quy& n & y vấn có thể b& h& n ch& hay b& t& c đ& t tùy theo cách đi& n đ& ch của quốc gia liên h& . H& i đ& t& t của những đặc tính & y, Mekong đúng nghĩa là m& t con sông quốc tế . Bi& t rõ đi& u & y, vấn đề a ra những lý do của đoàn đ& a trên số c m& nh trong khung cảnh m& t thế giới i b& c vào "toàn cầu hóa (globalization)", làm sao i& c đ& a Á Châu có thể có đ& c m& t t& ng lại hòa bình.

Trung Quốc nắm m& i con bài

Con sông quốc tế i& n th& 12 thế giới i và i& n th& ba Châu Á & y đang đ& ng trở về c những nguy c . Không có k& h& ch nghiên cứu v& những b& c phát triển b& n v& ng, không có số h& p tác tin cậy giữa các quốc gia, ch& có những b& c phát triển t& phát b& a bãi đ& n t& i t& ng b& c h& y h& i toàn h& sinh thái vô cùng phong phú của con sông (ch& đ& ng th& hai sau con sông Amazon). Phát r& ng t& sát (t& Trung Quốc xuống t& i Lào, Thái, Cam B& t và Vi& t Nam) v& n đang tiếp tục ng& n n& t những khu R& ng M& a (Rainforest) còn sót i& i, giới t n& t những loài thú hi& m. Không còn những khu R& ng M& a nh& những t& m b& t bị& n kh& ng i& gi& n& c trong Mùa M& a và nh& ra trong Mùa Khô đ& a t& i h& u quốc gia của đoàn là i& t i& n ngay Mùa M& a và h& n h& n trong Mùa Khô mà đi& n hình là v& l& t kh& ng khí& p năm v& a qua & Cam B& t và Vi& t Nam làm ch& t 500 ng& i, trôi nhà của, ru& ng v& n và vô số gia súc.

Đánh cá b& ng i& i i& n theo i& i lòng và đi& t v& i m& i m& i& i lên t& i c& trăm ngàn con b& t k& i& n nh& đã làm suy giảm ngu& n cá m& t cách đáng lo ng& i ch& a k& nguy c& t& n đi& t m& t số giới ng cá hi& m nh& Pla Beuk, cá Dolphins... ch& còn i& i m& t số r& t ít trên con sông Mekong.

Nhng th m h a l n nh t cho con sông là nhng đ p th y đ n không ng ng đ c xây thêm - xây thêm trên dòng chính và c các ph l u sông Mekong. Đáng k nh t là nhng con đ p b c th m kh ng l Vân Nam. Tng khúc sông b bóp ngh n không ch ngấn ch n các đoàn di ng b i lên th ng ngu n đ sinh s n (nh cá Pla Beuk m i năm v t m y ngàn ki-lô-mét t h ngu n đ lên h Đ i Lý đ tr ng) còn làm thay đ i nh p đ dòng ch y gây ô nhi m ngu n n c làm nh h ng trên toàn sinh c nh c a dòng sông và tác h i trên hàng trăm tri u c dân s ng hai bên b con sông y.

Witoon Permpongsachareon, ch t ch nhóm b o v môi sinh TERRA (Towards Ecological Recovery & Regional Alliance) có văn phòng Bangkok, phát bi u: "Nhng con đ p là m i đe đ a l n nh t đ i v i con sông Mekong và s trong lành c a môi sinh. Xây m t con đ p thì cũng gi ng nh k p m t đ ng m ch trên m t c th kh e m nh. N u máu không l u thông ch c ch n c th y s b t n h i" (3). Cũng l i chính Witoon ti p: "Chúng ta ph i cùng nhau h p tác khai thác con sông Mekong nh m t toàn th và không đ cho b chia c t b ng nh ng hàng rào chánh tr " (4) Đó ch là ti ng kêu c u trong sa m c b i vì tr trêu thay, t t c mong c y có thành t u đ c hay không l i hoàn toàn do B c Kinh đ nh li u.

James Sasser, c u đ i s M B c Kinh, khi đ c h i v ph ng h ng gi i quy t v đ ng đ M -Hoa trên đ o H i Nam, đã phát bi u: "Trung Qu c n m trong tay m i con ch bài - China held all the cards". Phát bi u đó cũng hoàn toàn đúng trong v tranh ch p khai thác con sông Mekong. Và khi mà nhng con đ p th y đ n Vân Nam đ c coi nh y u t tích c c t o s c b t cho các b c canh tân nh y v t c a Trung Qu c thì theo Dai Qing, nhà ho t đ ng môi sinh n i ti ng, đã có nh n đ nh là "Trung Qu c s không có m t thay đ i nào trong k ho ch khai thác sông Mekong c a h cho dù nh h ng tác h i ra sao đ i v i các qu c gia đ i ngu n" (3). B c Kinh đã hành đ ng nh chính mình đã s h u toàn 4500 km su t chi u dài c a dòng sông - v n là m t con sông qu c t .

Chi n tranh môi sinh và nhân quy n

Ph i làm gì khi mà th liên minh c a các qu c gia Đông-Nam Á th c s là chia r và suy y u. Các n c nh y có th làm khó gây th ng tích cho nhau (self-inflicted injury) nhng l i có chung m t thái đ cam ch u tr c s hoành hành c a n c l n Trung Qu c. Mà Trung Qu c thì bao gi cũng theo chính sách chia đ tr và ch ch p nh n nh ng cu c th ng th o song ph ng trong các v tranh ch p và hi n nhiên không có m t n c nào có đ s c m nh và t th ngo i giao (diplomatic leverage) đ khi n Trung Qu c ph i l ng nghe ti ng nói c a mình.

Tr c âm m u không ch Tây T ng hóa Bi n Đông mà còn đ c quy n khai thác v i t ng b c h y ho i con sông Mekong, nh h ng tác h i trên s s ng còn c a các qu c gia n i h ngu n, thì ch còn m t đ ng s ng cho các n c nh Đông-Nam Á là đoàn k t trong binh đ ng và tin c y đ có th hành đ ng ph i h p trong m t th tr n chung v kinh t , quân s và nh t là chính tr ngo i giao đ có đ s c m nh đ ng đ u v i con mnh h Trung Qu c. Rõ ràng Trung Qu c đang t ng b c phát tri n h y ho i con sông Mekong, v lâu dài s nh h ng t i t ng ng m n c u ng, chén c m, n i cá... h ng ngày c a m i c dân s ng hai bên b con sông Mekong, tác h i trên quy n s ng c a hàng trăm tri u c dân s ng trong u v c n i h ngu n (và cũng là đ i u bi th m khi chính nh ng n n nhân y - đ i n hình là hàng tri u nông dân ng dân s ng n i Đ ng B ng Sông C u Long r t cô đ n b lãng quên, không h đ c thông tin i b bóp ngh t t ng nói nh ng đ ng th i h v n b b c l t và khai thác b i m t ch đ toàn tr).

Tr c m t, v i c đ a Trung Qu c ra tr c di n đ n Liên Hi p Qu c v thái đ đ c quy n khai thác con sông Mekong nh m t con sông qu c t mà b t k t i h u qu n i các qu c gia h ngu n s nh m t báo đ ng c nh giác ít ra cũng khi n Trung Qu c và c nh ng đ i công ty t b n tài tr cho các đ án th y đ i n y bi t là th gi i đang theo dõi h khi n m t ch ng m c nào đó h ph i làm v i v i nh ng ph ng th c công khai minh b ch và hành x m t cách có trách nhi m h n thay vì v i thái đ cao ng o và tr ch th ng "s ng ch t m c bay" nh hi n nay.

V i m t cái nhìn toàn c nh trong m i t ng quan đ a đ chánh tr c a toàn vùng, v i c ti p t c xây thêm nh ng con đ p trên dòng chính sông Mekong - đ i n hình là v i c kh i công xây thêm con đ p m kh ng l Xiaowan, ph i đ c xem là m t hành đ ng thù ngh ch, tuy ch a có t ng n c a súng đ n nh ng chính đó là m t cu c chi n tranh môi sinh không tuyên chi n c a Trung Qu c. Đây cũng là "m t vi ph m nhân quy n -human right violation- trên quy mô l n nh t".